

# A GYARLÓSÁG KORA

GYÓRFFY DÓRA

Soros György:

*The Age of Fallibility*

*Consequences of the war on terror*

Public Affairs, New York, 2006. 288 old., \$ 24

Soros György világhírnevét üzleti sikereinek és filantróp tevékenységének köszönheti, a filozófia iránti szenvedélye kevésbé közismert. Első könyvében mégis úgy fogalmaz, hogy bármilyen üzleti sikernél többet jelentene számára, ha írásaival hozzájárulhatna a világ jobb megértéséhez és annak a politikai és gazdasági világrendnek a fenntartásához, amelyből annyit profitált.<sup>1</sup> Életrajzírója szerint a hozzá hasonló sikeres emberek hedonizmusához mérten szinte bizarr, mennyi munkát és fáradságot szentel Soros a történelmi változásokról folytatott filozofikus töprengéseinek.<sup>2</sup> A tiszteletre méltó tevékenység és a nemes cél azonban önmagában még nem szavatolja, hogy töprengéseinek mások számára is van jelentősége. Művét ezért némi fenntartással fogadtam, és elsősorban aktualitása miatt vettem kézbe.

Kezdeti fenntartásaim néhány oldal után elillantak, és azon vettem magam észre, hogy egy ültömben végigolvasom az egész könyvet. A szerző világos és közérthető érveléssel jut nem triviális következtetésekre a fennálló világrenddel és benne az Egyesült Államok szerepével kapcsolatosan. Fő tézise, hogy a terror elleni háborúval Amerika aláásta szuperhatalmi pozícióját, jelentősen növelve a világ instabilitását. A problémák gyökere azonban nem a Bush-adminisztráció rossz döntéseiben keresendő, hanem a jóléti társadalom (*feel-good society*) manipulálhatóságában, melyet a vezetők a háború révén saját hatalmuk növelésére használtak föl. Bár Soros könyve elsősorban az Egyesült Államokkal foglalkozik, fő következtetései relevánsak Magyarország számára is.

## AZ EMBERI GYARLÓSÁG FILOZÓFIÁJA

Soros önéletrajzi műként definiálja könyvét, írás közben igyekszik jobban megérteni önmagát, a jelenlegi világrendet és a jövő feladatait. „Sok ember álmodik a világ jobbá tételéről, és én szerencsésebb voltam, mint a legtöbben ennek az álomnak a valóra váltásában” – írja a bevezetésben. Tisztában van vele és megérti, hogy az „állam nélküli államférfi” szerepe, melyre senki sem hatalmazta fel, sokakban gyanakvást kelt. Ezt azzal

próbálja eloszlatni könyve elején, hogy bevallja: fontos számára, hogy hatással legyen a világra, és meglepődéssel tölti el az aktív részvétel a történelmi eseményekben. Életfelfogásából adódóan önéletrajzi könyve sem elsősorban az életéről szól, sokkal inkább arról, hogyan látja a világot, és hogyan tud hozzájárulni a jobbá tételéhez. Személyes tapasztalatai mindössze illusztrációk egy-egy gondolatmenet kifejtésében és indoklásában.

Sikereit Soros három tényezőnek tulajdonítja: koherens világképének, amely lehetővé teszi a különleges történelmi fordulópontok felismerését és megértését, szilárd erkölcsi elveinek és sok pénzének. A háromból legalább kettő összefügg: azzal, hogy másoknál hamarabb észlelte az egyensúlytól távol eső helyzeteket, melyek a világ tőkepiacain eszközár-buborékok formájában jelentkeznek, Soros dollármilliárdokra tett szert.

Könyve első részében filozófiai alapgondolatait fejti ki, majd rájuk támaszkodva igyekszik megérteni a világ jelenlegi problémáit. Világnézetére a legnagyobb hatást Karl Popper és a nyílt társadalom filozófiája gyakorolta, amivel a London School of Economicson folytatott tanulmányai során találkozott az 1950-es években. Popper bemutatta, hogy a totalitáriánus ideológiák közös jellemzője a végső igazság birtoklásába vetett hit és ennek erőszakos elfogadtatása a társadalom egészével. A magyarországi nácizmus és kommunizmus megtapasztalása után Sorosra ezek a gondolatok életre szóló hatást tettek.

Filozófiájának kiindulópontja a megismerés korlátozottsága és reflexivitása: azokban a kérdésekben, melyekben az egyén személyesen is érintett, s így gondolkodása az adott valóság alakítója is, nem lehetséges tökéletes tudás, az igazság nem ismerhető meg a maga teljességében a résztvevő szemével. Ez jelentősen korlátozza a racionális választás lehetőségét, és előre nem látható következményekkel járhat.

Soros egy lépéssel továbbmenve Poppennél, bevezeti a radikális tévedhetőség elvét: azokban a helyzetekben, ahol nem válik el a megfigyelő és a résztvevő szerepe, nem csupán tévedhetünk, hanem előbb vagy utóbb bizonyosan tévedünk is. Ennek oka, hogy egy adott hely-

1 ■ Soros György: *The Alchemy of Finance: Reading the Mind of the Market*. Simon & Schuster, New York, 1987. 23. old.

2 ■ Michael T. Kaufman: *Soros: The Life and Times of a Messianic Billionaire*. Knopf, New York, 2002. 108. old.

3 ■ Scholar Kiadó, Bp., 1999. Eredeti kiadás: *The Crisis of Global Capitalism*. Public Affairs, New York, 1998.

4 ■ Idézi Kaufman: i. m. 321. old.

5 ■ A rendszerváltás tapasztalatait fejti ki Soros: *Opening the Soviet System*. Weidenfeld and Nicolson, London, 1990.

zetből adódó felismerést további helyzetek megértésére használunk, előbb-utóbb olyanra is, amelyben az már nem lesz igaz. A radikális tévedhetőség elve Soros számára azt jelenti, hogy át kell értékelni a felvilágosodásnak a világ tudományos módszerű megismerhetőségéről vallott optimista meggyőződését: az ész korát (*age of reason*) immár tévedhetőségünk elismerése, a gyarlóság kora (*age of fallibility*) váltja fel.

A megismerés korlátainak hangsúlyozása Sorost élesen szembeállítja a főáramú közgazdaságtannal, amely szerinte a természettudományok objektivitásra való törekvésével és az általános egyensúlyelmélettel hibás következtetésekre jut. Már első könyvében (*The Alchemy of Finance*) amellet érvelt, hogy a főáramú közgazdaságtan tételeivel ellentétben a pénzü piacok alapvetően nem az egyensúly felé tendálnak, inkább az egyensúlytól távoli helyzetek, azaz a fellendülés és a válság időszakainak váltakozása (*boom-bust cycles*) jellemzi őket. A fellendülés időszakában a várakozások eszközár-buborékokhoz vezetnek, majd a válság során megtörténik az elkerülhetetlen korrekció. Az egyensúlytól távoli helyzetek kialakulása a szerző szerint társadalmi téren is megfigyelhető; tipikusan ilyen helyzetnek tartja a nácizmust és a kommunizmust.

A radikális tévedhetőség elve természetesen azt is jelenti, hogy Soros sem tévedhetetlen. *A globális kapitalizmus válsága*<sup>3</sup> című könyvében a kelet-ázsiai válságot és annak járványszerű áterjedését a világ többi részére a rendszer kudarcaként és a főáramú közgazdaságtan elleni kritikáinak bizonyítékaként értelmezte. Ennek alapján előrevetítette a globalizáció bukását. Jósolata nem vált valóra, és elhamarkodottan publikált könyvét éles bírálatok fogadták – leginkább a főáramú közgazdászok körében. A Nobel-díjas Robert Solow *Az amatőr* címmel írt recenziójában banálisnak nevezte Soros gondolatait.<sup>4</sup>

Soros tévedése az ázsiai válsággal kapcsolatosan jól illusztrálja a radikális tévedhetőség elvét és azt a felismerést, hogy a társadalomszervezésnek számolnia kell a tévedhetőséggel. A tökéletes információ hiányában

felállított intézmények soha nem tökéletesek, ezért folyamatos javításra szorulnak. A javítás azonban csak egy nyitott társadalomban képzelhető el, mely a hibák visszacsatolási mechanizmusán keresztül folyamatosan képes fejlődni és megújulni. Ez a mechanizmus jelentősen csökkenti az egyensúlytól távoli helyzetek kialakulásának lehetőségét. A megújulás képessége nem csupán a helyi problémák kezeléséhez szükséges, hanem annak is alapfeltétele, hogy a különböző országok

együtt tudjanak működni az olyan globális kihívásokra adandó válaszok kidolgozásában, mint amilyenek például a szabályozatlan pénzü piacok által okozott egyensúlytalanságok.

A nyílt társadalomban az alternatívák közötti választás nemcsak lehetőség, hanem komoly teherként is nehezedik az egyénre: mivel nincsenek előírt értékek, mindenkinek magának kell megtalálnia a számára vonzó célokat. Soros felismerte, hogy a nyílt társadalom gondolata önmagában nem kellőképpen vonzó a tömegek számára, és csak akkor válhat népszerűvé, ha a kreatív energiák felszabadulásának köszönhetően tudományos és művészi teljesítményekkel és növekvő jóléttel párosul. Ennek hiányában könnyen vonzóvá válhat a bizonytalanság helyett kész értékeket és biztonságot kínáló dogmatikus gondolkodás. A kelet-európai rendszer-

váltás, és különösen Oroszország tapasztalatai azt mutatják, hogy ez főleg akkor fenyeget, ha az állam nem látja el feladatait, és nem tudja biztosítani a fejlődéshez szükséges intézményi környezetet. Soros ebből arra a következtetésre jutott, hogy a túlzott szabadság és az anarchia ugyanolyan veszélyes a nyílt társadalomra, mint a diktatúra. Ezt a veszélyt Soros már a rendszerváltás idején egy új Marshall-terv erőteljes szöszölőjaként is érzekelte.<sup>5</sup> Meggyőződése szerint a kommunista rendszer szétesése utáni bizonytalanságban a régióban nem jöhet létre demokrácia és kapitalizmus nyugati segítség nélkül. Ez a tézise az elmúlt 15 év során jórészt igazolódott, hiszen azokban a kelet-európai országokban tudott leginkább kiépülni a demokratikus rendszer és a piacgazdaság, ahol az



Európai Unió perspektívája és technikai segítsége ehhez hozzájárult.<sup>6</sup>

### A JELEN PILLANAT A TÖRTÉNELEMBEN

A könyv második része az elméleti megfontolások alkalmazása a jelen történelmi helyzetre. Alaptézise, hogy 2001. szeptember 11. után a világ kevésbé biztonságos lett. Ez azonban nem a terrortámadások közvetlen következménye, hanem a támadásokra adott amerikai válaszá, amely elmérgesítette a helyzetet, és jelentősen hozzájárult az Egyesült Államok világhatalmi szerepének gyengüléséhez. Az így kialakult, az egyensúlytól távoli helyzet a világpolitikában komolyan megnehezíti a globális problémák megoldásához szükséges nemzetközi együttműködést. A terror elleni háború feladása ezért az egész világ érdeke. Ehhez elkerülhetetlen a nyílt társadalom elveinek helyreállítása az Egyesült Államokban és a republikánus párt szélsőséges szárnyának párton belüli veresége.

A 2001. szeptember 11. utáni amerikai külpolitikáról szóló korábbi könyvében<sup>7</sup> Soros arra a felismerésre jutott, hogy a terror elleni háború a Bush-adminisztráció számára pusztán eszköz saját hatalma növelésére, és leváltása után a helyzet ismét kezelhető lesz. Jelen könyvében már látja, hogy a probléma ennél jóval összetettebb, az amerikai társadalom anyagiasságából és sikeréséből fakad. A fogyasztói társadalom veszélyezteti a nyílt társadalmat – állapítja meg. Ez új elem a korábbi műveihez képest.

Az anyagi javakba való kapaszkodás abból a bizonytalanságból származik, amit a kritikus gondolkodásmód feltételez. A jóléti társadalom inkább elhiszi a hamis propagandát, mint hogy szembenézzen a kellemtelen valósággal. Különösen akkor, ha a propaganda a halálfélelemre épít. A pénz bűvöletében, amikor nem számít, a sikereket hogyan érik el, az emberek még a politikusoknál is könnyebben tolerálják a csalást és a hazugságot. Soros szerint az igazság elhanyagolása azonban eredendően instabil környezetet teremt, hiszen a siker hajszolása ugyanúgy létrehozza a saját önerősítő, majd öngyengítő körét, mint a pénzpiaci várakozások: kezdetben a siker vezet újabb sikerekhez, majd a kudarc újabb kudarcokhoz. Az állandó igazságkeresés azért szükséges, mert az önámítás és a félrevezetés csak időszakosan hoz jó eredményt, hosszú távon azonban az egyén csak akkor lehet sikeres, ha tiszteletben tartja az akaratán túli valóságot.

A terror elleni háború hamis metaforája Soros szerint kontraproduktív, és ellentétes a nemzeti érdekekkel. A háborúval Amerika áldozatból elkövetővé vált, és növelte a potenciális terroristák számát. Ha a háború állandósul, tovább romlik a belpolitikai helyzet: már eddig is ijesztő mértékben megerősödött a végrehajtó hatalom, és megkérdőjeleződött a polgári szabadságjogok iránti elkötelezettség. Irak megtámadásával az Egyesült Államok destabilizálta a Közel-Keletet. Az iraki polgárháborús helyzet legfőbb haszonélvezője Irán: Husszeint megbuktatták, Amerika erői le vannak

kötte, miközben az olaj árának emelkedése komoly bevételeket hoz. Amennyiben sikerül kifejlesztenie az atombombát, Irán a régió szuperhatalmává válhat, veszélyeztetve az Öböl menti régiót és Izraelt. A jelenlegi körülmények között nukleáris programja ráadásul csak nyereséget hozhat: vagy sikerül kifejlesztenie a bombát, vagy amerikai támadás áldozata lesz, de mindkét esetben a fennálló rezsim népszerűsége nő, az Amerika-ellenesség pedig tovább terjed. Az Egyesült Államok pozíciója ráadásul nemcsak a Közel-Keleten gyengült meg. Oroszország és Kína is növeli regionális befolyását. Oroszország a gázexporttal támogatja a szomszédait, míg Kínát energiaszükséglete rászorítja a diktatórikus rezsimnek hallgatólagos támogatására. Dél-Amerikában Bolívia és Venezuela nyíltan Amerika-ellenes politikát folytat. A háború ráadásul drága is, ami a fogyasztásorientált társadalom alacsony megtakarítási rátája miatt különösen nagy gondot okoz, és megmutatkozik a költségvetési és fizetési mérleg hiányában.

Soros azonban nem az Egyesült Államok hatalmának csökkenése foglalkoztatja elsősorban, hanem a világ problémái. Szerinte a terrorizmus elleni háború eltereli a figyelmet egy sor olyan, sürgős megoldásra váró kérdéstről, mint a demokrácia terjesztése, a nukleáris proliferáció, a globális felmelegedés és a világgazdasági egyensúlytalanságok, melyeket nem fegyverekkel, hanem nemzetközi együttműködéssel és az Egyesült Államok aktív részvételével lehet megoldani.

Az Egyesült Államok lehetséges alternatívája az Európai Unió, mely Soros szerint a belső problémák (demokráciadeficit, túlbujánzó bürokrácia, az elit vezérelte fejlődés korlátai) ellenére is a nyílt társadalom prototípusává, a béke, a szabadság és a demokrácia hiteles terjesztőjévé válhat. Bár ennek megvalósításában nem lehet a kizárólag biztonságra és jólétre vágyó tömegekre támaszkodni, egy kisebbség is sokat tehet. Döntő lehet a török csatlakozási tárgyalás: ha a világpolitikában az EU felülemelkedik a muzulmánokkal szembeni előítéleteken, az Egyesült Államok alternatívája és a nemzetközi együttműködés motorja lehet. Ha nem, úgy az iraki polgárháború Törökországot is destabilizálhatja. Soros nem az azonnali bővítést sürgeti, hiszen az EU-nak először meg kell oldania döntéshozatali problémáit, hanem a csatlakozási tárgyalások fenntartását. Az Európai Unió szerepének növekedése azért különösen lényeges, mert 2001. szeptember 11. után, a terror elleni háború megindításával évtizedekre visszanyúló problémák kapcsolódtak össze egy globális energiavál-

6 ■ Erről bővebben I. Csaba László: *A felemelkedő Európa*. Akadémiai, Bp., 2006. 5. fejezet.

7 ■ Soros György: *Az amerikai hatalmi lufi: az amerikai hatalom visszaterelése a helyes útra*. Scolar, Bp. 2004. Eredeti kiadás: *The Bubble of American Supremacy: Correcting the Misuse of American Power*. Weidenfeld and Nicolson, London, 2004.

8 ■ A Gallup 2006. április 12-i felmérése szerint a szavazók mindössze 38 százaléka tartotta a költségvetési hiány nagyságát komoly problémának a 2006-os parlamenti választás két fordulója között. Külön figyelemre méltó, hogy ez az arány a kormánypárti szavazók körében mindössze 18%, míg az ellenzék szavazói között 50% volt. (<http://www.gallup.hu/Gallup/release/hiany060413.html>)



sággá. Az olajkínálat szűküléséből adódóan az egymástól látszólag távol eső problémák egymást erősítő váltsággá alakultak át. Ilyen probléma Irak elfoglalása, Irán megerősödése, az iszlám radikalizálódása, Amerika csökkenő befolyása, a nukleáris proliferáció, Kína energiaszükségletei és Oroszország nagyhatalmi törekvései. Ezt a helyzetet az Egyesült Államok nem képes egyedül megoldani. Világpolitikai befolyásának növelése Oroszországot érdekeltté teszi a közel-keleti konfliktus fenntartásában, hiszen a magas energiaárak időszakában visszaszerezheti elvesztett nagyhatalmi státusát. Rövid távon az Európai Unió kiszolgáltatott helyzetben van, mivel energiaszükségletének 50 százalékát importálja, de hosszú távon Oroszország szorul rá az EU piacára. Egy egységesen fellépő EU ezért meg tudná akadályozni a nagyhatalmi túlkapaszkodásokat. A terror elleni háború fantazmagóriája elfedi e fenyegetéseket. A valódi problémák megoldásához az Egyesült Államoknak sürgősen át kellene értékelnie külpolitikai stratégiáját.

## A GYARLÓSÁG KORA MAGYARORSZÁGON

Soros lenyűgözően szövi egybe a részekből az egészet a világpolitikai helyzet elemzésében. Aktualitása önmagában is érdekessé teszi művét, melyben – 2006-ban Magyarországon olvasva – mégis leginkább a hamis politika és a manipulálható társadalom természetének elemzése ragadja meg az olvasót. Az Egyesült Államokban Soros által tapasztalt problémák mintha rólunk szólnának. A választási kampány nyíltan vállalt hazugságai talán még erőteljesebb erkölcsi hanyatlást jeleznek, mint amit Soros megfigyelt Amerikában, hiszen ott elképzelhetetlen volna, hogy a vezetők beismerjék a hatalom megszerzése érdekében történő manipulációt, majd a helyükön maradjanak. Magyarországon azonban a félelemkeltés eszköze nem a terror elleni háború, hanem a másik oldal esetleges hatalomra kerülése, aminek megakadályozására jóformán minden eszköz megengedett. A szavazatmaximálásnak alárendelt gazdaságpolitika jól látható következményeként alakult ki az utóbbi évek hatalmas államháztartási hiánya, mellyel a magyar választók éppúgy nem akarnak szembenézni, mint Amerikában a terror elleni háború hazugságaival.<sup>8</sup> Bár a határtalan költekezéshez a nemzetközi tőkepiacok éveken át biztosították a finanszírozást, az egyensúlytól távol eső helyzet nem tartható fent a végtelenségig. Csak a szerencsén múlt, hogy a buborék korrekciója „csupán” megszorításokat és nem pénzügyi válságot eredményezett.

## A NYÍLT TÁRSADALOM GONDOLATÁNAK KORLÁTAI

Soros legújabb könyvének alaptézise a jóléti társadalom manipulálhatóságáról és az ebből fakadó veszélyekről tehát az Egyesült Államokon kívül is komoly jelentőségű. Bár Magyarország esetében ezek a folyamatok pusztán önsorsrontók, és nem veszélyeztetik a nemzetközi kooperációt a globális kihívások megoldásában, a probléma gyökerét mindkét esetben az érték-

válság jelenti. Ezzel kapcsolatos a könyv megoldatlan feladványa is az elit és a tömegek viszonyáról: noha a nyílt társadalom politikai megfelelője a liberális demokrácia, Soros nem hiszi, hogy a nyílt társadalom magasabb eszméje a tömegek számára vonzó lehet. Ezért fontos szerepet szán egy kisebbségi elitnek, amely tenni tud ezért az eszméért. Az elit vezérelte fejlődés zsákutcáját azonban számára is jelezte a népszavazás kudarcra az Európai Unió alkotmányáról.

A többségi döntéshozatal és a szükségesnek vélt kisebbségi vezetés közötti feszültség tudatában Soros a könyv elméleti részében tér ki arra, hogy a kielégítő gazdasági teljesítmény elengedhetetlen ennek az elitnek a hatalomban tartásához. Amerika problémája azonban éppen azt illusztrálja, hogy a gazdasági elégedettség hosszú távon alááshatja a rendszert, ha nem párosul szilárd erkölcsi renddel.

Mivel a gazdasági teljesítmény önmagában nem elégséges, a kisebbségi elit vezetése és a tömegdemokrácia logikája közötti ellentmondást csak akkor lehetne feloldani, ha a két csoport értékrendje közeledne egymáshoz, és a fogyasztás és a siker hajhászása helyett általánossá válna az igazságra és bizonyos mélyebb értékekre irányuló igény. Soros sem tudja azonban, mik lehetnek és honnan jöhetnek ezek az értékek. Ellenben mélyen elítéli a vallási fundamentalizmust, és tart a lokális identitások újraéledésétől is. A szélsőségek elvetésén túl nem beszél a vallás és a közösségtudat mérsékelt megnyilvánulásairól, melyek hatékonyan közvetíthetik azokat a mélyebb értékeket, amelyek a megvalósult szabadságban is tartást és életcélt adnak az egyéneknek. Soros elismerten különleges helyzetben van, valóban tud tenni a világ jobbá tételéért. Az emberek többsége viszont reálisan csak egy-egy szűkebb közösségen keresztül járulhat hozzá ehhez. A szűkebb közösséghez tartozás, a lokális identitás ébreszti fel bennük az egymás iránti felelősség érzését. Máskülönben az atomizált társadalmakban a két szélsőség, a fogyasztás és a fundamentalizmus kísértése erősödik, melyek sokkal jobban veszélyeztetik a nyílt társadalmat, mint a patriotizmus és a vallás mérsékelt formái.

A piacgazdaság és az állam vezérelte gazdaság közötti választást Soros György ingáéhoz hasonlítja. Az inga túlságosan kitért a laissez-faire neoliberalizmus irányába. A nyílt társadalommal kapcsolatban is felismerte – a közép-európai rendszerváltás tapasztalataiból okulva –, hogy az anarchia éppúgy fenyegeti a nyílt társadalmat, mint a totalitáriánizmus, a hit és a lokális identitás nélküli lét éppúgy, mint a fundamentalista vallásosság és a szélsőséges nacionalizmus.

Összességében Soros György könyve lebilincselő olvasmány, melyben az önéletrajzi elemek, a filozófia és a világpolitikai helyzet elemzése koherens világképpé áll össze. Ez a világkép gyakran provokatív, de mélységesen elgondolkodtató. A szerző sokat vitatott személyiségét figyelembe véve a könyvről elmondható legnagyobb dicséret talán az, hogy gondolatai akkor is komoly figyelmet érdemelnek, ha nem az ő neve alatt jelentek volna meg. □